

Pomen in varstvo zasebnih arhivov v Sloveniji

JELKA MELIK, PH.D.

associate professor, Alma Mater Europaea, ECM Maribor, Slovenska ulica 17, 2000 Maribor Slovenia
e-mail: jelka.melik@gmail.com

MATEJA JERAJ, PH.D.

Senior counsellor archivist, Ministry of culture, Archive of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: mateja.jeraj@gov.si

Significance and preservation of private archives in Slovenia

ABSTRACT

In all European countries there are both public and private archives, public and private archival records. Which archives are public and which are private is determined individually by country itself. In Slovenia we distinguish three periods in which private archives had completely different meaning. In the first period until 1945, private archival records were the only wealth of the first archival institutions. In the second period from the end of the Second World War to Slovene independence, archival legislation and law was created. With public property private archives had only a negligible role. In the third period, after 1991 and the independence of Slovenia, the introduction of parliamentary democracy and the market economy, the new state and social order also brought a new attitude towards private property and, accordingly, archival law. But the current legislation in no way follows the new realities and needs. In the course of modern privatization processes, it will be necessary to reconsider, re-define and appropriately protect private archival records.

Key words: Archival records, public archival records, private archival records, archival legislation, archival law

Importanza e conservazione degli archivi privati in Slovenia

SINTESI

In tutti i paesi europei esistono archivi pubblici e privati, atti pubblici ed atti privati. Quali archivi sono pubblici e quali privati è determinato individualmente dai vari paesi. In Slovenia si distinguono tre periodi in cui gli archivi privati avevano un significato completamente diverso. Nel primo periodo, fino al 1945, i documenti archivistici privati sono stati l'unica ricchezza delle prime istituzioni archivistiche. Nel secondo periodo, dalla fine della seconda guerra mondiale all'indipendenza slovena, sono stati creati diritto e legislazione archivistica. Con la proprietà pubblica gli archivi privati avevano soltanto un ruolo trascurabile. Nel terzo periodo, dopo il 1991 e l'indipendenza della Slovenia, l'introduzione della democrazia parlamentare e l'economia di mercato, il nuovo stato e l'ordine sociale hanno comportato anche un nuovo atteggiamento verso la proprietà privata e, di conseguenza, della legislazione archivistica. Ma la legislazione attuale non segue in alcun modo le nuove realtà ed esigenze. Nel corso del processo di privatizzazione moderno, sarà necessario riconsiderare, ridefinire e tutelare adeguatamente la documentazione d'archivio privato.

Parole chiave: documenti archivistici, atti pubblici, atti privati, legislazione archivistica, legislazione archivistica

Pomen in varstvo zasebnih arhivov v Sloveniji

IZVLEČEK

V vseh evropskih državah obstajajo tako javni kot privatni arhivi, tako javno kot zasebno arhivsko gradivo. Kateri arhivi so javni in kateri so privatni, pa določajo posamezne države različno. Na Slovenskem ločimo tri obdobja v katerih je imelo zasebno arhivsko gradivo povsem različen pomen. V prvem obdobju do leta 1945 je bilo zasebno arhivsko gradivo edino bogastvo prvih arhivskih ustanov. V drugem obdobju od konca druge svetovne vojne do slovenske osamosvojitve je nastalo arhivsko pravo. Ob družbeni lastnini so imeli zasebni arhivi le zanemarljivo vlogo. V tretjem obdobju, po letu 1991 in osamosvojitvi Slovenije, uvedbi parlamentarne demokracije in tržnega

gospodarstva, je nova državna in družbena ureditev prinesla tudi nov odnos do zasebne lastnine in temu ustrezno arhivsko pravo, ki pa nikakor ne sledi novi stvarnosti in potrebam. Ob sodobnih privatizacijskih procesih bo potrebno ponovno razmisliti, na novo opredeliti in temu primerno tudi pravno zaščititi zasebno arhivsko gradivo.

Ključne besede: arhivsko gradivo, javno arhivsko gradivo, zasebno arhivsko gradivo, arhivsko pravo, arhivski zakon

1 Uvod

V vseh evropskih državah obstajajo tako javni kot privatni arhivi, tako javno kot zasebno arhivsko gradivo. Kateri arhivi so javni in kateri so privatni, pa določajo posamezne države različno (*European Commission, 2005, str. 48*). Seveda so vsi arhivi osrednjih državnih organov, organizacij in ustanov v vseh državah uvrščeni med javne arhive oziroma javno arhivsko gradivo. V številnih državah predstavljajo javno arhivsko gradivo tudi državna gospodarska podjetja in tiste institucije, ki jih podpira država. Arhivi regionalne, lokalne in mestne uprave ter ustanove, kot so cerkve, politične stranke, sindikati ipd., pa imajo zelo različen položaj, odvisno od vloge, ki jo imajo ali pa so jo imeli v neki družbi. Zakonodaja jih v nekaterih državah uvršča v prvo, v nekaterih pa v drugo skupino. V večini držav pravzaprav niti ni točno določeno, katero arhivsko gradivo je zasebno arhivsko gradivo. Praviloma je to tisto gradivo, ki ni javno arhivsko gradivo.

V prispevku se bomo najprej ozrli v preteklost in si ogledali pomen ter pravno varstvo zasebnega arhivskega gradiva na Slovenskem v obdobju pred nastankom samostojne slovenske države, nato bomo predstavili veljavno slovensko arhivsko pravo glede zasebnih arhivov, ob razmišljanju o njegovih pomanjkljivostih pa bomo še uprli pogled v prihodnost varstva zasebnih arhivov.

2 Pravno varstvo in pomen zasebnega arhivskega gradiva na slovenskem do leta 1945

Obdobje, v katerem je bila Slovenija del avstroogrske monarhije (do 1918) in nato prve jugoslovanske države (do 1945) zaznamujejo prvi začetki arhivistike in arhivske službe. V času nastajanja državnega arhiva je gradivo zasebnikov predstavljalo pomembnejši del arhivskih fondov. Tedanji osrednji slovenski arhiv, ki se je do leta 1926 imenoval Deželni arhiv, odtlej pa Državni arhiv, je bil del Narodnega muzeja; vse do srede dvajsetih let je svoje fonde in zbirke povečeval predvsem z darovi posameznikov ter z nakupi.

Najstarejše bogastvo slovenskega arhiva so vsekakor samostanski in graščinski arhivski fondi. Slednji zajemajo zelo široko obdobje, od 12. pa vse do 19. stoletja. V njih najdemo najstarejše listine, rokopise in urbarje, za čas od 16. stoletja dalje pa tudi arhivsko gradivo organizacij in društev s področja gospodarstva, bančništva, zdravstva in socialnega varstva, šolstva, kulture in znanosti. Zelo dragocena je zapuščina rodbin in posameznikov - zgodovinopiscev, zemljepiscev, umetnostnih zgodovinarjev, naravoslovcev, duhovnikov, tehnikov, politikov, kulturnikov in umetnikov.

Pomen tovrstnega gradiva si lahko ogledamo na primeru fonda plemiške rodbine Auersperg. Zgodovina te rodbine je zgodovina srednje Evrope v malem; ob raziskovanju zgodovinskega dogajanja na območju med Hrvaško in Poljsko, med Francijo in Madžarsko, bi težko našli kakšen pomembnejši dogodek, ki se ne bi na takšen ali drugačen način dotaknil tudi Auerspergov. Številne vojne, boji za cesarski prestol, verska nasprotja, gospodarski vzponi in padci, novi kulturni tokovi, vzpon nacionalizma, izumi in odkritja, vsi ti dogodki in smernice na makro ravni se zrcalijo tudi v mikro svetu posameznikov, družin, rodbin, tudi plemiških, zlasti če je bila neka rodbina »na sceni« prisotna tako dolgo, kot je to uspelo Auerspergom. Prehodili so namreč dolgo pot. Od samo razmeroma pomembnih plemičev visokega srednjega veka so postali ena najpomembnejših plemiških rodbin, sprva na matičnem Kranjskem, nato pa tudi v samem avstrijskem cesarstvu. Posamezniki iz njihovih vrst so se aktivno vključevali v javno življenje na političnem, vojaškem in gospodarskem področju ter sooblikovali njegovo podobo. S svojo prisotnostjo so zaznamovali številne dežele srednje Evrope, tudi in predvsem slovenske. Za vsako človeško odločitvijo, najsi gre za visoko politiko ali vsakodnevno življenje, se skrivajo človeške želje in potrebe, upi in strahovi, ljubezen in sovraštvo. In bistvo razumevanja zgodovine je prav poznavanje teh dejstev. Razen tega nam nudijo graščinski arhivi tudi razvid nad socialno strukturo prebivalcev, ki so spadali pod njihovo gos-

postvo. Arhivsko gradivo Auerspergov hranijo številni srednjeevropski arhivi: Arhiv Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Nadškofijski arhiv Ljubljana, avstrijski deželni arhivi, češki arhivi, precej gradiva pa je še v zasebni lasti članov različnih vej rodbine Auersperg, ki ni dostopno javnosti (*Preinfalk, 2005, str. 9-17*).

3 Pravno varstvo in pomen zasebnega arhivskega gradiva v Sloveniji od leta 1945 do 1991

Obdobje po 2. svetovni vojni je bilo obdobje nastanka slovenskega »nacionalnega arhiva«. To je bil hkrati tudi čas socialistične družbene ureditve in drugačnega odnosa do zasebne lastnine. Takrat je nastala posebna oblika lastnine, tako imenovana družbena lastnina, ki pa je nikakor ne smemo enačiti z državno lastnino. V tem obdobju je sicer občasno prihajalo do silovitega načrtnega pa tudi nenačrtnega uničevanja vseh vrst dokumentov, hkrati pa so se v tem času arhivski predpisi postopoma izboljševali in zoreli. Izoblikovala se je prva arhivska zakonodaja in v arhive so začeli počasi in postopoma redno prihajati arhivi oblastnih organov. Arhivi zasebnikov so torej iz več razlogov zgubljali svoj pomen in pozornost družbe.

Prvi zakon, ki je v drugi Jugoslaviji zaščitil arhivsko gradivo, »Zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti demokratske federativne Jugoslavije« iz leta 1945,¹ je določal, da vsi nepremični in premični kulturnozgodovinski, umetniški in etnološki spomeniki ter naravne znamenitosti uživajo varstvo države ne glede na to, čigava last so in kdo jih poseduje. Vse vrste spomenikov je bilo mogoče razlastiti z odškodnino. »Spremenjen odnos do zasebne lastnine se je odrazil tudi pri zasebnem arhivskem gradivu. Zaradi zaplemb in nacionalizacij je bila večina pomembnejšega gradiva (gradivo bivših zemljiških gospodstev, podjetij itd.) podržavljena, kolikor ni bilo že med vojno uničeno ali pa ga niso uničili ali skrili posamezniki pred prevzemom nove oblasti (zlasti gradivo v zvezi s političnim delovanjem)« (*Žontar, 2003, str. 28–29*).

Arhivski zakon iz leta 1950² ni delal razlike med državnim in zasebnim arhivskim gradivom. Toda »obsežno nekontrolirano uničevanje arhivskega gradiva se je nadaljevalo« (*Žontar, 2001, str. 15-16*).

Leta 1966 je bil sprejet prvi slovenski arhivski zakon.³ Določil je, da je arhivsko gradivo izvirno in reproducirano dokumentarno gradivo, »ki ima pomen za zgodovino in druga znanstvena področja, za kulturo na splošno in za druge družbene potrebe in ki je nastalo pri delu državnih organov oziroma pri delu družbenopolitičnih skupnosti, delovnih in drugih organizacij, civilnih pravnih oseb in posameznikov, in sicer ne glede na to, kdaj in kje« (člen 1). Glede zasebnega arhivskega gradiva je zakon prinesel bistveno spremembo. Civilnim pravnim osebam (mišljene so bile predvsem verske skupnosti) in občanom (za posameznika ta zakon, tako kot tudi kasnejši zakoni iz socialistične dobe, uporablja besedo občan) je ponovno zagotavljal lastništvo nad njihovim arhivskim gradivom, lahko pa so ga zaupali javnemu arhivu (člen 33). Zakon je določal, da arhivsko gradivo v lasti občanov arhivi pridobivajo kot darila, z odkupom ali drugimi pravnimi posli (člen 12). Kdor je gradivo izročil, je tudi določil, kdaj in pod katerimi pogoji je gradivo dostopno javnosti (člen 13). V zvezi z gradivom, ki ga niso izročili arhivu, pa so imeli zasebniki določene dolžnosti, in sicer: civilne pravne osebe so bile dolžne dovoliti arhivu in drugim zainteresiranim organizacijam, organom in občanom, ki jih je pooblastil arhiv, uporabo njihovega gradiva za znanstvene in druge podobne namene, občani pa so bili dolžni arhivu omogočiti njihovo gradivo reproducirati za znanstveno in strokovno obdelavo. Za kršitev dolžnosti so bile predvidene denarne kazni. Kasneje⁴ je dobil arhiv še predkupno pravico v primeru prodaje zasebnega arhivskega gradiva.

Nov zakon iz leta 1980⁵ je omogočil razglasitev zasebnega arhivskega gradiva za kulturni spomenik. Kadar je hranil občan za znanost oziroma kulturo trajno pomembno dokumentarno gradivo, ga je na predlog arhiva za arhivsko gradivo razglasil (občinski) upravni organ, pristojen za kulturo (člen 59). S tem v zvezi je zakon določal tudi dolžnosti imetnikov spomenika.

1. Zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti demokratske federativne Jugoslavije. Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, št. 54/1945; zakon je bil spremenjen leta 1946.

2. Splošni zakon o državnih arhivih. Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, št. 12/1950.

3. Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih. Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 4/1966.

4. Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih. Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 34/1973.

5. Zakon o naravni in kulturni dediščini. Uradni list Socialistične republike Slovenije, št. 1/1981.

Čas neposredno po drugi svetovni vojni je bil torej čas velikega uničevanja arhivskega gradiva. Na eni strani je do tega prišlo zaradi slabega zavedanja ljudi o pomenu arhivskega gradiva in na drugi strani kot posledica odločitve političnih voditeljev, ki pa so, prav nasprotno, zelo dobro poznali moč arhivov in ohranjenih dokumentov. Že med vojno je bil ustanovljen Znanstveni inštitut, ki je imel med drugim nalogo zbiranja arhivskega gradiva narodno osvobodilnega gibanja. Zbrano gradivo, ki so mu bili priključeni tudi okupatorski in kontrarevolucionarni arhivi, je pozneje hranil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja oziroma Inštitut za novejšo zgodovino, ki je bil od državnega arhiva ločen specialen arhiv. Prav tako je posebej zbirala gradivo komunistična partija. Arhivska zakonodaja je Komunistični partiji Slovenije (KPS) in kasneje Zvezi komunistov Slovenije (ZKS) dajala možnost, da samostojno opravlja službo varstva arhivskega in registraturnega gradiva, ki je nastalo na njenem delovnem področju. Zato je bil pri Centralnem komiteju KPS leta 1949 ustanovljen poseben oddelek Zgodovinski arhiv CK KPS - ZKS.⁶

Po vojni so, z ukinitvijo privatne lastnine, številne umetnine, vredni predmeti in knjižne zbirke postale državna last. Zanje naj bi poskrbeli posebni »federalni zbirni centri« (FZC), ki so jih ustanavljali po vsej državi. V Sloveniji je bil tak center postavljen septembra 1945, sestavljali pa so ga strokovnjaki in svetovalci iz osrednjih slovenskih muzejev in knjižnic, ki so prevzeto gradivo evidentirali in ga razdeljevali, med drugim raznim kulturnim ustanovam. V ohranjenem poročilu o delu slovenskega zbirnega centra za leto 1946 je omenjenih kar nekaj uglednih ljubljanskih meščanov in družin, katerih zapuščine so s kamioni vozili iz njihovih stanovanj. Federalni zbirni center je v letih 1947-1948 izročil tedanjemu osrednjemu slovenskemu arhivu precejšnje količine zbranega gradiva. Tako so takrat v arhiv prišli številni osebni in rodbinski fondi pa tudi mnogi dokumenti različnih društev in graščin.

4. Pravno varstvo in pomen zasebnega arhivskega gradiva v Republiki Sloveniji

Po letu 1991, po osamosvojitvi Slovenije, uvedbi parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva, je nova državna in družbena ureditev prinesla tudi nov odnos do zasebne lastnine in temu ustrezno arhivsko pravo.

Prvi arhivski zakon v Republiki Sloveniji je bil sprejet leta 1997 in se je imenoval Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA).⁷ Določbe o zasebnem gradivu se tudi v naslednjem zakonu, ki je bil sprejet leta 2006 in noveliran 2014,⁸ niso bistveno spremenile, zato bomo pogledali le veljavni arhivski zakon, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih,⁹ ki določa, da predstavljajo arhivsko gradivo tisti dokumenti, ki imajo trajen pomen za zgodovino, druge znanosti in kulturo ali trajen pomen za pravni interes pravnih in fizičnih oseb. V nadaljevanju zakon pojasnjuje, da je javno arhivsko gradivo gradivo javnopравnih oseb. Zakon s tem izrazom opredeljuje državne organe, samoupravne lokalne skupnosti, pravne osebe javnega in zasebnega prava ter fizične osebe, ki so nosilci javnih pooblastil ali izvajalci javnih služb. Zasebno arhivsko gradivo pa je arhivsko gradivo pravnih oseb zasebnega prava in fizičnih oseb ter je kot arhivsko gradivo določeno na podlagi tega zakona ali odločbe državnega arhiva (člen 2). To gradivo je last fizičnih in pravnih oseb zasebnega prava. Osebe zasebnega prava, ki so na podlagi zakona pridobile status delovanja v javnem interesu, same iz svojega dokumentarnega gradiva v delu, ki se nanaša na delovanje v javnem interesu, v sodelovanju s pristojnim arhivom odberejo gradivo, ki ima lastnosti arhivskega gradiva. To gradivo ima v skladu s tem zakonom status zasebnega arhivskega gradiva (člen 54). Med zasebno arhivsko gradivo zakon uvršča tudi dokumente verskih skupnosti (50. b člen). Prav poseben status ima gradivo Rimskokatoliške cerkve, in to zaradi vloge, ki jo je imela v zgodovini. Odbere se iz cerkvenega dokumentarnega gradiva v skladu z njenimi predpisi in ima lastnosti arhivskega gradiva po tem zakonu. Ministrstvo, pristojno za arhive, v dogovoru s Slovensko škofovsko konferenco določi posamezne pogoje za opravljanje arhivske dejavnosti in dogovorjena sredstva za opra-

6. V letih 1990–1998 so bili Arhivu Republike Slovenije postopoma priključeni nekdanji tako imenovani »specialni arhivi«: Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma Inštituta za novejšo zgodovino ter del Arhiva Ministrstva za notranje zadeve z gradivom Službe državne varnosti.

7. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA). Uradni list Republike Slovenije, št. 20/1997; popravek 32-1/1997.

8. Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA, Uradni list Republike Slovenije, št. 30/2006; Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA-A, Uradni list Republike Slovenije, št. 51/2014.

9. Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA. Uradni list Republike Slovenije, št. 30/2006, št. 24/2014 - Odločba Ustavnega sodišča in št. 51/2014.

vljanje arhivske dejavnosti Rimskokatoliške cerkve (člen 52). Posebne določbe veljajo tudi za politične stranke (50. a).

Pristojni arhivi naj bi evidentirali dokumentarno gradivo v zasebni lasti, za katero se domneva, da ima lastnosti arhivskega gradiva,¹⁰ nato pa naj bi državni arhiv z odločbo razglasil za arhivsko gradivo tisto zasebno dokumentarno gradivo, ki ima lastnosti arhivskega gradiva (člen 44). Lastniki zasebnega arhivskega gradiva imajo pravico do brezplačnih strokovnih pojasnil in nasvetov pristojnih arhivov glede varovanja, vzdrževanja, odbiranja, urejanja, konzerviranja in restavriranja gradiva, ta pojasnila in nasvete pa so dolžni spoštovati. Imajo pa tudi številne dolžnosti: hraniti gradivo trajno, strokovno neoporečno in celovito; dajati pristojnemu arhivu podatke o gradivu, ki so potrebni za izvajanje arhivskega zakona; omogočiti pristojnemu arhivu dostop do arhivskega gradiva in dovoliti uporabo svojega arhivskega gradiva, pri čemer imajo pravico določiti pogoje uporabe v skladu z zakonom. (člen 45).

Arhivi pridobivajo zasebno arhivsko gradivo z odplačnimi oziroma neodplačnimi pravnimi posli (npr. nakup, darilo, oporoka) in s prevzemom zasebnega arhivskega gradiva v hrambo. S pisno pogodbo o hrambi se lahko določijo posebni pogoji glede dostopnosti in hranjenja zasebnega arhivskega gradiva, gradivo pa ostane v zasebni lasti (člena 46 in 61). Država zagotavlja v državnem proračunu sredstva, potrebna za pospeševanje varstva zasebnega arhivskega gradiva (člen 50) in ima predkupno pravico pri prodaji zasebnega arhivskega gradiva (člen 48).¹¹ Prav tako država omejuje izvoz in iznos zasebnega gradiva (člen 47). Uporabo zasebnega arhivskega gradiva v pristojnih arhivih ureja pravni akt, na podlagi katerega arhivi hranijo zasebno arhivsko gradivo, subsidiarno pa pravila o uporabi javnega arhivskega gradiva (člen 70).

Tako torej določa zakonodaja, ki je v predpisih, ki zadevajo privatne arhive, dokaj šibka, nedodelana in zastarela. Osrednji državni arhiv je v tem obdobju sicer prevzel precejšnje število osebnih fondov, sicer pa je bilo do sedaj le gradivo enega posameznika z odločbo razglašeno za zasebno arhivsko gradivo, in sicer arhivsko gradivo zasebne neprofitne ustanove Studia slovenica. Veliko dragocenih dokumentov zasebnikov je že izgubljenih in uničenih. Določbe o evidentiranju dokumentov, ki naj bi imeli lastnost arhivskega gradiva, so kljub trudu arhivistov bolj ali manj mrtve določbe. Evidentiranje, valorizacija, odbiranje in pridobivanje zasebnega arhivskega gradiva ima svoje posebne zakonitosti. V nekaterih pogledih je namreč to zahtevnejše kot pri javnem arhivskem gradivu. Medtem ko je razumljivo, da gradivo upravnih in pravosodnih organov sodi v državni arhiv, je že sama določitev posameznikov, katerih delo je bistvenega pomena za razvoj nekega mesta, pokrajine, države ipd., veliko bolj zapletena, saj zahteva temeljito poznavanje vseh področij življenja: politike, sodstva, zdravstva, šolstva, umetnosti, znanosti, tehnike, gospodarstva in podobno. Zato bi bilo morda najučinkoviteje, da bi se z določanjem teh osebnosti ukvarjala posebna komisija, ki naj bi jo sestavljali ne le arhivski strokovnjaki s posameznih področij, temveč tudi drugi znanstveniki in strokovnjaki.¹² Podobno zamisel najdemo tudi v dokumentu Sveta Evropske unije (*European Commission, 2005, str. 36*) z dne 28. februarja 2005. Na eni strani bi bilo treba s sredstvi popularizacije in propagande opozarjati na pomen arhivskega gradiva in na drugi lastnike spodbujati, jim pomagati z nasveti in uslugami.¹³ Za pridobitev zasebnega gradiva bi se morali arhivi še posebej potruditi.

Eden večjih uspehov Arhiva Republike Slovenije je prevzem zasebnega arhivskega gradiva, ki zadeva nastanek nove države oziroma je kakorkoli povezano s slovensko osamosvojitvijo. V obdobju po letu 1991 je namreč ta arhiv posvetil posebno pozornost pridobivanju vseh tistih dokumentov, ki se kakorkoli nanašajo na osamosvajanje Slovenije; pri tem pa se ni osredotočil le na čas, ko je do osamosvojitve dejansko prišlo, temveč je posegel precej dlje v preteklost, v obdobje začetkov demokratizacije, ki je omogočila in pospešila spremembo države in njene ureditve. Samostojna in neodvisna Republika Slovenija je bila sicer slovesno razglašena junija 1991, toda njene korenine segajo vsaj stoletje in pol nazaj, v leto 1848, ko so Slovenci v prevratnem obdobju pomladi narodov prvič izrekli zamisel o slovenski državnosti. Zgodovinski proces oblikovanja zavesti o državotvorni pravici Slovencev je bil dolgotrajen in je večkrat zasta-

10. Vlada Republike Slovenije predpiše, kdaj se domneva, da ima zasebno dokumentarno gradivo lastnosti arhivskega gradiva (člen 47).

11. Predkupno pravico lahko prepusti samoupravni lokalni skupnosti (48. člen).

12. Zakon o arhivskem gradivu in arhivih iz leta 1997 (44. člen) in predlog Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih (65. člen) določata ustanovitev podobne komisije le za dajanje obvezujočih mnenj v spornih primerih glede določitve roka nedostopnosti arhivskega gradiva in izjemnega skrajšanja ali podaljšanja tega roka.

13. Tako meni tudi Jože Žontar v delu *Arhivska veda v 20. stoletju*, Ljubljana 2003, str. 31.

jal, celo nazadoval in dosegel svoj višek v osemdesetih letih preteklega stoletja.¹⁴ Največ dokumentov različnih posameznikov in društev ter organizacij, ki so imeli pomembno vlogo pri nastajanju samostojne Slovenije in je našlo svoj dom v osrednjem slovenskem arhivu, je iz zadnje tretjine preteklega stoletja, ko so se odvijali zadnji koraki oblikovanja samostojne države. Za poznavanje te dobe je zasebno arhivsko gradivo izjemnega pomena. V procesu demokratizacije in osamosvajanja slovenske države so imeli namreč pomembno vlogo tudi številni posamezniki, ki niso imeli formalne moči in pomembnih položajev v javnem življenju, svoja prizadevanja so uresničevali v različnih društvih in organizacijah, misli, želje in hoteња so deloma izražali v publikacijah in člankih, bolj osebna čustva in razmišljanja pa razkrivali v zasebnih pismih, dnevniških zapisih ipd. Zato so prav zasebni dokumenti posebej dragoceni za občutenje duha tistega časa, za razumevanje vzgibov in teženj, ki so privedli do zgodovinskih sprememb.

Arhiv Republike je akcijo pridobivanja opisanega gradiva slovesno zaključil s podelitvijo posebnih priznanj darovalcem dragocenih dokumentov. Slovesnost je bila namenjena javnosti in zamišljena tudi kot spodbuda vsem tistim, ki še hranijo kakršnekoli dokumente, povezane z demokratizacijo in osamosvojitvijo slovenske države, da bi jih predali pristojnemu arhivu in s tem zagotovili njihovo ohranitev in uporabo. Ne nazadnje je želel tudi na takšen način opozoriti slovensko javnost na vlogo in pomen arhivov v družbi, ki niso le varuhi, ampak tudi sooblikovalci družbenega spomina. Ko je dokument varno shranjen v javnem arhivu, še ne konča svoje »življenjske poti« oziroma, kakor pravi znani nizozemski arhivist in profesor Erich Ketelaar, dokumenti se »aktivirajo« šele v arhivu, največkrat in najpogosteje potem, ko so urejeni in popisani. Raziskovalci namreč pogosto hitreje opazijo in raje uporabljajo tisto arhivsko gradivo, ki je navedeno v arhivskih inventarjih, vodnikih itd., na katero ga opozorijo arhivisti osebno, ki je objavljeno na spletu itd. Širša javnost pa navadno najbolj pozna le tiste dokumente, ki so največkrat obravnavani v znanstvenih razpravah, časopisnih člankih, televizijskih oddajah, predstavljeni na razstavah ipd. Prav ti dokumenti potem pustijo najvidnejši odtis v kolektivnem spominu naroda, države. Zato arhiv, kot je razmišljal Jacques Derrida, nikakor ni samo zavetišče preteklosti, ampak tudi slutnja prihodnosti (*Ketelaar, 2001, str. 36-38*).

5 Sklep

Kratek sprehod skozi osebne fonde in zbirke slovenskega državnega arhiva nam zelo jasno pokaže, kako zelo pomembno je za celovit vpogled v narodovo preteklost - zasebno arhivsko gradivo. V kolikor želimo, da bi nam arhivi pomagali čim bolj dognati in razumeti dogajanja v preteklosti, se nikakor ne moremo zadovoljiti le z arhivskim gradivom državnih oziroma javnopravnih organov in organizacij, ki tvorijo največji in obvezni del arhivskega gradiva v državnih arhivih. Zasebno arhivsko gradivo namreč nudi popolnejšo sliko preteklosti, saj javno arhivsko gradivo ne le dopolnjuje, temveč mu dostikrat tudi ugovarja oziroma kaže drugo lice ali pomen. Arhivisti, kot varuhi ne le spomina, temveč objektivne stvarnosti, bi si morali zato prizadevati na eni strani za dobro zakonsko varstvo arhivskega gradiva privatnih oseb, za domiselno iskanje in evidentiranje tega gradiva in končno za uspešen prevzem zasebnega arhivskega gradiva.

Zasebno arhivsko gradivo je danes pomemben del vsakega arhiva, saj lahko vsebuje na primer podatke o življenju in delu zgodovinskih osebnosti, ki sicer javnosti ne bi bili dostopni, velikokrat pa tudi dele arhivskega gradiva raznih drugih oseb, društev, političnih in gospodarskih organizacij, državnih organov in ustanov s področja zdravstva in šolstva. Nema lokrat so zasebni dokumenti celo edini vir podatkov o delu kakega posameznika, društva, organa ali ustanove. Zasebno arhivsko gradivo je pomembno za kulturne in znanstvene raziskave, če pa vsebuje določene, sicer manjkajoče dele fondov s področja uprave in pravosodja, gospodarstva, zdravstva in šolstva, pa lahko pomeni tudi podlago za pravno varstvo državljanov in države. Ni torej naključje, da se danes povečuje zanimanje arhivov za gradivo fizičnih in pravnih oseb zasebnega prava.¹⁵ Ob sodobnih privatizacijskih procesih bo treba ponovno razmisliti, na novo opredeliti in temu primerno tudi pravno zaščititi zasebno arhivsko gradivo.

14. Več o tem glej Janez Cvirn, *Od zedinjene do združene Slovenije*, v: *Slovenska osamosvojitve 1991*, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, maj 2002.

15. Obravnavi zasebnega arhivskega gradiva je bila na primer posvečena Tretja mednarodna konferenca o zgodovini arhivskega gradiva in arhivov (*Third International Conference on the History of Records and Archives I-CHORA*), ki je potekala od 27. do 29. septembra 2007 v Bostonu.

Viri in literatura

Objavljeni viri

- Splošni zakon o državnih arhivih (1950). *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, št. 12.
- Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih (1966). *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, št. 4.
- Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih (1973). *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, št. 34.
- Zakon o arhivskem gradivu in arhivih - ZAGA (1997). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 20.
- Zakon o naravni in kulturni dediščini (1981). *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, št. 1.
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih - ZV-DAGA-A (2014). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 51.
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih - ZVDAGA (2006). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 30.
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih - ZVDAGA. Uradni list Republike Slovenije, št. 30/2006, št. 24/2014 - Odločba Ustavnega sodišča in št. 51/2014.
- Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih redkosti Demokratične federativne Jugoslavije (1945). *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije*, št. 10.

Literatura

- Cvirn Janez (2002). Od zedinjene do združene Slovenije. V: *Slovenska osamosvojitve 1991*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- European Commission: *Report on archives in the enlarged European Union. Increase archival cooperation in Europe: action plan* (2005). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Ketelaar Eric (2001). Tacit Narratives: The Meaning of Archives. V: *Archival Science 1*, str. 36-38.
- Preinfalk, Miha (2005). *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Žontar, Jože (2003). *Arhivska veda v 20. stoletju*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- Žontar, Jože (2001): Pravno urejanje varstva arhivskega gradiva na Slovenskem v preteklosti. V: *Predpisi s področja arhivske dejavnosti v Sloveniji*, str. 15-16. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

SUMMARY

Private archival records are certainly an important part of every archives since they might contain information on the life and work of historical personalities, that would otherwise not be accessible to the public, and often contain also the archival records of other persons, associations, political and economic organizations, state bodies and institutions in the field of health and education. It is therefore not a coincidence, that the interest of archives for the records of natural and legal persons of private law is increasing. In all European countries, there are both public and private archives as well as both public and private archival records. Which archives are public and which are private each country determines differently. In Slovenia, we distinguish three periods in which private archival records had a completely different meaning. In the first period, until 1945, private archival records were the only wealth of the first archival institutions. In the second period, from the end of the Second World War to the Slovene independence, archival law was created. With private ownership, private archives had only a negligible role. In the third period, after 1991 and the independence of Slovenia, the introduction of parliamentary democracy and the market economy, the new state and social order also brought a new attitude to private property and, accordingly, archival law, which does not follow completely new realities and needs. Archivists should therefore strive not only to search, record and take over private archival records, but also to ensure the proper protection of these records. In the course of modern privatization processes, it will be necessary to reconsider, redefine and appropriately legally protect private archival records.

Typology: 1.01 Original scientific article

Submission date: 31.07.2018

Acceptance date: 08.08.2018